

MŰELEMZÉS

KOVÁCS GÁBOR

METAFORIKUS VISZONYOK BALASSI BÁLINT
„EREDJ, ÉDES GYŰRŐM...” KEZDETŰ KÖLTEMÉNYÉBEN

Az „Eredj, édes gyűrőm...”¹ kezdetű Balassi-vers új világot tár fel előttünk azáltal, hogy a valóságot egy, a köznapi nyelvtől és gondolkodásmódtól teljesen eltérő szemzőből, a gyűrű-metafórán keresztül értelmezi. A tapasztalati világ metaforikus kifejezéssel történő „újjaírása” egybeesik a versszöveg terjedelmével, ezáltal a metafora kértétegvé válik: az egyik a gyűrű és a valóság, a másik a költemény és a gyűrű kapcsolatrendjében érhető tetten. A két szint a közös elemen, a *gyűrű* szón keresztül összefügg, s a vers és a tapasztalati világ között is kapcsolatot teremt. Dolgozatom célja, hogy ezeket a metaforikus viszonyokat elemezzem.

A költemény terjedelmének nagy részét (3–11. versszak) annak a metaforának a kibontása öleli fel, amely a beszélő és a beszélő szerelmének állapotát, valamint egymáshoz fűződő viszonyát írja le. Ennek alapján a metafora első rétege három részmetaforára² bontható: az első részmetafora a fekete zománccal borított gyűrűt és a beszélő gyászoló szívét hozza kapcsolatba; a második a gyémántot és az imádott hölgyet állítja párhuzamba szépségük és tökéletességük hasonlósága alapján; a harmadik részmetaforában a költő a gyűrűt olyan tárgyszimbólumként kezeli, amely „a szerelmi összetartozás és hűség zálogát jelenti”.³

Érdekes közeletről megvizsgálni azt a legrészletesebb leírást, amelyben a megszólított, a nő alakja jelenik meg. Hat versszakon keresztül dicséri a beszélő a hölgy szépségét. Ennek során kiemeli gyönyörű tartását, arcát, alakját, beszédét, okosságát, erkölcsét, öltözködését, tisztaságát, megronthatatlanságát és általában a tökéletességét. Fel kell ismerni azonban azt, hogy az összes felsorolt tulajdonság a gyémánt egy-egy jellemzőjéből van levezetve: „mint hogy te ékes vagy szép drága gyémánttal”, „mint hogy gyémánt drágább és szebb minden kőnél”, „ez gyémánt mint fénlík”, „mint acéllal gyémánt hogy meg nem rontható”. Tehát az olvasó valójában nem is egy emberi alakot, nem is egy nőt ismer meg. Csak azt látja, amit és ahogyan a költő láttatni akar. Elsősorban a metafora képződését tapasztaljuk meg: a nő és a gyémánt Balassi által kifejtett hasonlóságát.

¹ BALASSI Bálint *Versei* KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza gondozásában, Bp., 1993, 10–11.

² A részmetafora fogalmához lásd Paul RICOEUR, *Bibliai hermeneutika*, ford. MÁRTONFFY Marcell, Bp., 1995 (Hermeneutikai Füzetek, 6), 104.

³ SZABICS Imre, *A trubadúrlíra és Balassi Bálint*, Bp., 1998, 48.

Előttünk nem a hölgy áll, hanem *a költő gondolatmenete* – egy olyan művészi megismerési aktus, amely a világot (itt önmagát, a nőt és ideális kapcsolatukat) egy metaforán (a gyűrű szó szemantikai jegyein) keresztül értelmezi. Így olvasva a szöveget oda jutunk el, hogy nem is a nő szépsége határozza meg a vers értelmét, hanem fordítva, a költemény értelme határozza meg a nő szerepét. Kosztolányi Dezső szavaival élve: Balassi „született költő abban is, hogy nemcsak a nyelvet formálja gondolatához, hanem olykor gondolatát is a nyelvhez idomítja”.⁴

Az előttünk kirajzolódó metaforikus állításban a *szív*, a *nő* és a *szerelem* szavak jelentésköre – azáltal, hogy a *gyűrű* szó szemantikai jegyein keresztül közvetíti Balassi őket – kibővül, s ezzel a valóságot egy új perspektívából nézve mutatja be. Mindez olyan, mint-ha a költői beszédmód egy új nyelvet hozna létre⁵ – a jelentő–jelentett kapcsolat megújításával és önálló szemantikával –, amely egy másfajta világlátást és gondolkodásmódot képvisel, mint a leíró vagy a kommunikatív nyelv. De mivel ez az új nyelv is csak az adott anyanyelvből építhető,⁶ a folyamat úgy megy végbe, hogy a metafora (alkotója) egy dolgot egy másik dolog leírásához tartozó nyelvvvel határoz meg: „az egyik területre a másikhoz tartozó nyelv lencséjén át tekint”.⁷ Így például a szív a fekete zománcsal borított gyűrűkarika leírásához tartozó szavakkal van meghatározva; a nő a gyémánt leírásához tartozó szavakkal van lefestve; a szerelem lényege pedig a gyűrű és a gyémánt elszakíthatatlan kapcsolatát leíró szavakkal van megfogalmazva. Ezekben a szemantikai „újjáírásokban” tehát egy fikció vetül – a nyelven keresztül – a tapasztalati világra, amely a valóság egy új – még nem ismert – igazságát tárja fel.

A metafora által létrehozott fiktív világ képes a tapasztalati világ fölé kerekedni. Balassi versében is észrevehető, hogy a metafora szemantikája elkezd szervezni a valós élet eseményeiről való tudásunkat. A költeményben a szerelem meghatározásánál *realizálódik a metafora*: „légyen így vég nélkül énhozzám szerelme”, „foglaljon engemet szinte úgy magához, / miképpen ez gyűrőt foglalták gyémánthoz”. Amikor Balassi a gyűrűkarikához hasonlítja a beszélőt, illetve amikor a nőt a gyémánttal állítja párhuzamba, olyan hasonlóságokat hoz létre, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a tapasztalati világgal azáltal, hogy a tárgyi tulajdonságok mellett mindig megjelenítik az emberi jellemvonásokat is. A költő szintén hasonlóságot teremt, amikor a szerelmet a foglalathoz hasonlítja, viszont ez már csak közvetetten kapcsolódik a tapasztalati világhoz (vagyis már a fikcionális világ saját teremtménye), hiszen az új hasonlat léte a már előzőleg létrehozott

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Balassa Bálint* = K. D., *Lenni, vagy nem lenni*, Győr, é. n., 45.

⁵ Ismételten Kosztolányira lehet hivatkozni: Balassi „mintha minden alkalommal újra formálná a nyelvet”. KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 44.

⁶ Sapir metafora-vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „sohasem tudunk túljutni azoknak a relációknak a tapasztalatokra való rávetítésén és állandó átvitelén, amelyeket anyanyelvünk formái lehetővé tesznek”. EDWARD SAPIR, *Az ember és a nyelv*, ford. FABRICIUS Ferenc, Bp., 1971, 13–14. (Saussure ezt így fogalmazza meg: „ha a jelöltet vagy a jelölőt vesszük, a nyelv nem tűr meg sem olyan fogalmakat, sem olyan hangokat, amelyek a nyelvi rendszernél előbb léteztek, hanem csakis olyan fogalmi jellegű és hangbeli természetű különbségeket, amelyek ebből a rendszerből erednek”. FERDINAND DE SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. LŐRINCZY Éva, Bp., 1967, 153.)

⁷ RICOEUR, *i. m.*, 97.

két hasonlatból következik. Azért kerülnek az idézett sorok felszólító módba, mert ha a két szereplő állapota hasonlít a gyűrű egy-egy elemének tulajdonságára, akkor kapcsolatauknak is *hasonlítania kell* az elemek kapcsolatára, vagyis a foglalat erősségére – a beszélő és a hölgy viszonya, miként a gyűrű, örökéletűvé lehet. Tehát, amikor a gyűrű részeinek összekapcsolására használt szót alkalmazza a költemény az emberi (szerelmi) érintkezés megnevezésére („*foglaljon engemet*”), akkor észre kell venni, hogy a *metafora alkotta fiktív világ rákényszeríti a valóságra egyes jellemzőit*: a metafora realizálásával a vágyak realizálódását kifejező nyelvet igyekszik alkotni a költemény. A versszöveg így „felszabadítja” a beszélőt annak szerelmi hierarchiában betöltött szolgai pozíciójából, hiszen az előbbieken bemutatott módon (a *gyűrű* szó szemantikai elemeinek tematizálásával), a fikció szöveges világában a szerelmes már megszólíthatja, sőt – ahogy a gyűrű a gyémánthoz kapcsolódik, úgy – meg is érintheti a mindeddig elérhetetlennek tűnt asszonyt.

Ha a gyűrű versbeli formáját vizsgáljuk, akkor egy kettős szerkezetű megjelenést figyelhetünk meg. A szerkezet egyik szintjén a fent tárgyalt metaforalánc kiinduló pontjaként van jelen a gyűrű. A szerkezet másik szintjének vizsgálatát érdemes a költeményben megjelenő személyes névmások és az azokhoz rendelt alakoknak, illetve tárgyaknak az előzőleg tárgyalt metaforaláncban való elhelyezkedése, a metaforaalkotásban betöltött funkciója alapján történő csoportosítással kezdeni. Az egyes szám mindhárom személye megjelenik a költeményben. Az első személyben a beszélő szólal meg, aki Balassi Bálintot képviseli a szövegben, aki létrehozza a metaforát és a verset. Ez a beszélő második személyben a gyűrűt szólítja meg, és a szöveg folyamán a metafora, illetve a vers átadásának feladatát bízva rá. Az egyes szám harmadik személyében a szív, a hölgy és az ékszer jelenik meg – azok az elemek, amelyek metaforikus viszonyban állnak egymással. A csoportosítás során feltűnik, hogy a gyűrű egyes szám második és harmadik személyben is jelen van a költeményben. Ez leginkább a tizedik versszakban érzékelhető:

Ezt megmondván néki, utolszor *kérd* erre,
Hogy miként *az gyűrűt* foglalták jól eszve,
Nincsen sohol vége,
Légyen így vég nélkül énhozzám szerelme.⁸

Tehát a gyűrű egyszerre a metaforikus folyamat kiinduló nyelvi egysége és a metafora kifejező eszköze is; az ékszer egyszerre az üzenet és az üzenő, vagyis maga a vers figurális megmutatkozása is. Az előbbi mondatban határoztam meg a gyűrű-metafora második rétegét: *a gyűrű nyelvi és metaforikus formáját maga a versszöveg teljesíti ki*. Más sorok is alátámasztják ezt a megállapítást. Amikor Balassi az aposztrophé alakzatán⁹

⁸ Kiemelés tőlem.

⁹ Balassi szerelmi költészete mesterkéltségét, tudosságát, illetve líraiságát is (egy oldalról) az aposztrophé alakzatában látja megtestesülni Horváth János: „legjellemzőbb formája az aposztróf-halmaz: ujjongó, gyönyörködő megszólíttatása szerelme tárgyának, líraisága ihletőjének; a megszólítás hangnemébe ömlő líraiság, a legprimitívabb, de tövéhez legközelebb álló kifejező forma”. HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., 1980, 108.

keresztül azt írja, hogy „eredj, édes gyűrűm”, lényegében a vershez szól, nem az ékszerhez; és amikor azt írja, hogy „mondd szolgálatomot önéki én szómmal”, akkor a beszélő olyan *tulajdonsággal ruházza fel és személyesíti meg a gyűrűt*, amely segítségével a metaforák szerveződésének második lépcsőfokán a költemény mint olyan hasonlatává válhat, hiszen a szóbeliség elsősorban a vers sajátossága. A gyűrű és a versszöveg összefüggésének megállapításakor fel kell ismerni azt is, hogy a gyűrű és a gyémánt – a már felsoroltak mellett – a „szónak” is metaforái. Így a foglalatban nem csak két tárgy, hanem két „szó” is összekapcsolódik: „mondd szolgálatomot önéki én *szómmal*”, „mint hogy te ékes vagy szép drága gyémánttal, / így ő is mentől szebb kedves szép *szavával*”. A beszélő szubjektumának – fonetikai paralelizmussal is kiemelt (*szolgálatomot–szómmal*) – szolgál funkciót betöltő szava és a hölgy mint a befogadó szubjektumának *kedves szép szava* olyan dialógust hoz létre, amely a vers szövegét határozza meg. A hölgy szépsége mint ihlető erő a költő beszédén keresztül a versszöveg *szép szavaivá* alakul át, s ennek hatására megváltozik minősége olyannyira, hogy visszahat a női szépség gyémánttal összehasonlított fokára: „ő is *mentől szebb kedves szép szavával*”. A lírai dialógusban megszólított (s ezáltal a költői beszéd hőségé, a szépség hordozójává tett) alany (a hölgy) a megszólító *ÉN* (a beszélő) versbe foglaló szavától – „kedves”, „szép” – nyeri el esztétikai értékét: így most még szebb („mentől szebb”) *a másik lény szavát szolgáló szó* többletével, tehát a versbeszéd nyelvi és metaforikus közegébe emelt „szavával”. A felhozott érvek alapján az ékszer metaforikus megjelenítése és a költemény szövege elválaszthatatlan egységet alkotnak.

A „mondd szolgálatomot önéki én szómmal” sor egy olyan (apostrophé útján véghezvitt) megszemélyesítést tartalmaz, amely a beszédképességen keresztül kapcsolatot teremt a gyűrű és a vers között. A metaforikus kapcsolat két egymást kizáró gondolat ütközését enyhíti: a beszéd és a gyűrű „ütközését”. A metaforikus állításban szereplő két fogalom feszültségét az állítás kétféle értelmezésének feszültsége határozza meg. Ez a kétféle értelmezés: a szó szerinti és a metaforikus. Míg nyelvtanilag ez a metaforikus állítás értelmezhető, szemantikailag problémát okoz a megértése. A metaforikus kifejezésben egymás mellé kerülő fogalmak szemantikailag összeférhetetlenek – a gyűrű nem tud beszélni! –, az állítás szó szerinti értelmezése képtelenség, jelentése abszurd. Ám pont ez a szemantikai összeférhetetlenség, jelentésbeli képtelenség hívja elő a metaforikus jelentést: kénytelenek vagyunk valamilyen – a kontextusban rejlő – támpont alapján új értelemmel felruházni az állítást. Tehát a „mondd szolgálatomot önéki én szómmal” metaforában a szó szerinti értelem eltörlése új jelentés létrehozására kényszeríti az olvasót – *a metafora nem önmagában, hanem szó szerinti jelentésének eltolódásával együtt járó értelmezésében áll fenn.*¹⁰

A metaforának a két fogalom (beszéd és gyűrű) feszültségét enyhítő tényezője a vers és a gyűrű között teremtett *hasonlóság*. Ezt a létrehozott hasonlóságot két hozzáállásból is meg lehet közelíteni. Kultúrtörténeti tény, hogy a közép- és késő-középkorban az udvarló gyakran egy verssel vagy levéllel és egy hozzácsatolt kisebb ékszerrel kedveskedett

¹⁰ „A metafora tehát nem önmagában, hanem értelmezésében áll fenn.” RICOEUR, *i. m.*, 92.

úrnőjének, szerelmének. Tehát a vers és a gyűrű együttes szereplése oly természetes lehetett, hogy az egyik megnevezése (az adott ajándékozási szituációban) mind a két tárgyat helyettesíthette. A másik magyarázat pedig – az előzőt nem kizárva – az, hogy *a vers specifikumát*, vagyis azt, hogy a vers terjedelme egybeesik a metafora terjedelmével, oly módon akarta kiemelni a költő, hogy ezzel a megszemélyesítéssel egyenesen a „gyűrű szájába” adta azt a gondolkodásmódot és világlátást képviselő szöveget, amely a *gyűrű* szó szemantikai jegyein keresztül ismerteti a valóságot. Azért kapcsolja össze a költő a költeményt a gyűrű szemantikájával (a beszédképességen keresztül), mert *a vers szövege a gyűrű jelentéskörét lényegében teljesen kihasználó írás* – a vers nincs a *gyűrű* név verses átírása nélkül, a gyűrű ilyen formában nem létezik a vers nélkül. Az egyébként összeegyeztethetetlen *költemény* és *gyűrű* jelentésköre az adott versszövegben átmenetileg és részben átfedek egymást. Az ilyen „szándékos melléfogás” érzékelteti jól a leleményes metafora lényegét: „a metaforikus állítás tétje, hogy »rokonságot« érzékeltessen ott, ahol a közönséges látásmód nem ismer fel kölcsönös megfelelést”.¹¹ Ez a „kölcsönös megfelelés” teszi lehetővé azt, hogy az egyik dolgot úgy lássuk, mintha a másik volna, s ezáltal *szemantikai újítás* jöjjön létre – a szójelentések új irányban terjeszkedjenek ki.

Vajon milyen új leírást kap a vers? Elsősorban azzal a jelentéstöbblettel bővül a költemény fogalma, amit már említettünk: az adott vers létezésének feltétele a gyűrű létezése – a *vers* szó referenciája kettéhasad, és saját jelentése mellett a *gyűrű*ére is utal. De mivel a gyűrű elemekre bomlik a költeményben, a jelentéstöbblet is részleteződik. A gyűrű három elemének és az elemekhez csatlakozó értékeknek a versre való átvitele a *költemény jellemzésévé* válik. A versben szereplő *gyűrű* szó jelentéskörének feltárásához tehát és ahhoz, hogy a költemény „jellemzését” ennek segítségével kiolvassuk, három szemantikai tartomány összekapcsolódását kell megismernünk: a gyűrűkarikáét, a gyémántét és a foglalatét.

A *gyűrű*höz tapad az önmagába visszaforduló kör és a hozzá csatlakozó végtelenség képze: „nincsen sohol vége”. A gyűrű karikászerűségét részletesen csak egy versszak, a harmadik jeleníti meg:

Mint te burítva vagy fekete zománcban,
Így szívem is érte öltezett most gyászban,
Búskodik magában,
Hogy nem részesülhet ő nyájasságában.

Ebben az egy versszakban viszont háromszor is ki van fejtve a kör-jelleg. A *borítás* és az *öltözet* szavak ugyanúgy visszaadják – a körbevétel mozzanatán keresztül – a kör képzetét, mint a *búskodik magában* kifejezés, amely a visszaható névmással az „önmagába visszaforduló” jelenségét eleveníti meg. A kör alak a *végtelenséggel* szemben vagy azzal éppen párhuzamosan a bezártság képzetét is magába foglalja. Mind a *beborítás*, mind a *gyászöltözet* valamilyen zártságot, fogságot érzékeltet. Ez a jelentéselem rimel

¹¹ Uo.

arra a Balassi költészetében oly gyakran előforduló szerelemábrázolásra, amelyben a férfi úgy jelenik meg úrnője, szerelme előtt, mint szolga vagy rab – tehát mint alattvalója vagy foglya.¹² A szolga-motívum ebben a versben is megjelenik: „mondd szolgálatomot önéki én szómmal”, „légyen igaz hozzám, mint hív szolgájához”. Meg kell jegyezni azonban, hogy a zárttság és a fogság fogalma itt nem egyértelműen negatív, hanem a beszélő számára is inkább pozitív értékű. A gyűrű nem egy kellemetlen, hanem az igaz kötelék szimbólumaként szerepel kultúránkban; a költemény világában is (most már mint szó és mint metafora), a párbeszéd és a fizikai érintkezés fikcionális lehetőségét feltárva, s ezáltal a szerelmi szolgaság kötöttségét felbontva egy ideális kapcsolatot alakít ki. A gyűrűkarika jelentéskörének a versben fokozottan kiemelt eleme tehát a köralakzat és az anyag önmagába visszahajló tulajdonságán keresztül a végtelenség, az örökké tartó összekapcsolódás képzele.

A költemény nagy részét foglalja el a hölgy és a *gyémánt* párhuzamba állítása. E hat versszak a drágakő több jellegzetes vonását is felsorolja. Balassi leleményessége mutatkozik meg abban a költői fogásban, amellyel a hölgy kiemelkedő szépségét igyekszik fokozottan érzékeltetni a gyémánt tulajdonságain keresztül. A negyedik versszakban szépnek és drágának nevezi a gyémántot, az ötödikben pedig egyszerű fokozással – amelyben a legszebbnek és legdrágábbnak ítéli – másodszor is megteszi ezt: „mint hogy gyémánt drágább és szebb minden kőnél”. A fokozással tehát kétszer és ezáltal dupla erővel képes érzékeltetni a költemény mind a hölgy, mind a gyémánt egyes tulajdonságait. A drágakő egy másik jellemvonását kiemelő szövegrészen, a fényességet és a vele együtt járó tisztaság képzetét – amely a „fekete zománcsal” szemben áll – feltűntető versszakon keresztül jutunk el a gyémánt keménységét és szilárdságát, valamint a hölgy makulátlanságát dicsőítő strófáig. A drágakő megtörhetetlenségét¹³ és a hölgy megromthatatlanságát párhuzamba állító soroknak összegező jelentősége van:

Természetében is gyémánthoz hasonló,
Mint acéllal gyémánt hogy *meg nem rontható*,
Így ő sem hajlandó,
Tökéletes szívő, igen igazmondó.¹⁴

A jellem megromthatatlansága és elferdíthetlensége („így ő sem hajlandó”) a gyémánt–nő metafora minden részletéből következik. Az „így ő is mentől szebb kedves szép szavával, / *maga tartásával*”, „szerelmes mindennél, / egyéb szép személy is *ő példájával él*”, „*módjában* asszonyok lányok ötét nézik, / *formáját követik*, / *beszédét, erkölcsét* mindenek kedvelik”, „*alázatos* lévén, vagyon *bátorsága*, / mert *bűn nem furdalja*”, „nem

¹² Lásd bővebben a szolga-motívumról: ECKHARDT Sándor, *Balassi-tanulmányok*. Bp., 1972, 197–206; PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., 1996, 61–66.

¹³ „*Gyémánt*. A drágakövek csodálatos tulajdonságait összefoglaló középkori lapidáriumi egy ókori hiedelem alapján a gyémántról azt állítják, hogy semmilyen fémesszökkel nem hasítható el, csak a bak vérében olvad meg.” SZABICS, i. m., 50.

¹⁴ Kiemelés tőlem.

hiheti senki hízelkedő szavát, / *igen ója magát*” sorok mindegyike az idézett versszakban megfogalmazott következtetést előlegezi és magyarázza. Így tehát a „meghajlíthatatlanságból” adódó tökéletesség mintegy magába sűríti, összefoglalja a hölgy *gyémánt* szón keresztül bemutatott jellemvonásait. A *gyémánt* szó jelentésköre és a hozzákapcsolt női jellem a megronthatatlanság, a meghajlíthatatlanság, a tökéletesség fogalmán keresztül értelmezhető.

A *foglalat* jelentőségének vizsgálatánál le kell szögezni azt, hogy bár az *összefoglalás* szó a szöveg világában mindig a szerelmi kapcsolat metaforája, mégis – mivel két eltérő szövegkörnyezetben (metaforikus kifejezésben) tűnik fel – két eltérő módon (más-más jelentésárnyalat hozzáfűzésével) írja le a férfi és a nő viszonyát. Az utolsó két versszak hozza létre a vágyott szerelmi kapcsolat képét:

Ezt megmondván néki, utolszor kérd erre,
Hogy miként az gyűrőt *foglalták* jól eszve,
Nincsen sohol vége,
Légyen így vég nélkül énhozzám szerelme.

Foglaljon engemet szinte úgy magához,
Miképpen ez gyűrőt *foglalták* gyémánthoz,
Ne hajoljon máshoz,
Légyen igaz hozzám, mint hív szolgáljához!¹⁵

Az utolsó előtti versszakban az erős *összefogás*, amely a gyűrű hibátlanul kiképzett kör alakjában, a tökéletes meghajlásban ismerhető fel, a költői szemantikában a végtelenség szimbólumává válik: „nincsen sohol vége, / légyen így vég nélkül énhozzám szerelme”. Ez a metafora a költemény világában egy új, a szövegből önmagából nem feltétlenül következő, a költő keze nyomát közvetlenül viselő trópus. Az utolsó versszakban kifejtett metaforát viszont nem elsősorban a költő által kitalált, hanem sokkal inkább a vers megírásának története által létrehozott, a szöveg immanens értelemvilága által kialakított eredménynek kell tekintenünk. Az *összefoglalás* szó itt a gyűrű és a gyémánt (a már adott metaforák) összekapcsolódását nevezi meg. A *foglalat* aktuálisan feltárulkozó szemantikájának vizsgálatakor fontos megjegyezni, hogy az ékszert alkotó két elem összekötésének jelentése az előzőekben tárgyalt *két szemantika összefonódásából adódó harmadik jelentéstartomány*, amely a kapcsolódás minőségén keresztül bővül új elemmel. A két szemantika összefonódása egy alapjaiban ellentétes, de jelentőségében hasonló párost hoz létre: a gyűrű teljes, önmagába visszaforduló *meghajlásának* és az ebből adódó *végtelenség* képzetének, valamint a gyémánt fizikai merevségének (*meghajlíthatatlanságának*) és *megronthatatlanságának* párosát. Ha a kapcsolat minőségét kívánjuk jellemezni, elsősorban fel kell ismerni azt, hogy nem véletlenül van a gyémánthoz foglaltva a gyűrű és nem – ahogy egyébként várható volna – a gyűrűhöz kapcsolva a gyémánt.

¹⁵ Kiemelés tőlem.

Mindez a – gyűrűkarika vizsgálatánál már felvetett – szerelmi hierarchiára és az ezt a hierarchiát alaptételként tartalmazó udvari-lovagi költeményekben¹⁶ (virágénekekben) felbukkanó *fin'amors* ideológiára hívja fel ismételt a figyelmet.¹⁷ Ám a *foglalat* jelentőségét kutató olvasó számára nem is a lovagi szerelemben érvényesülő férfi-nő kapcsolat minőségét elsősorban jellemző és közismertsége miatt evidensnek tűnő nőkultusz ideológiájának felismerése a fontos. Sokkal lényegesebb, hogy felfedezze azt, hogy a Balassi által először magyar szavakkal is megfogalmazott szerelemideológiához mit tesz hozzá a mindig sajátos világszemléletet meghatározó költői nyelv, illetve hogy az meny-nyiben teremti meg – a beszélő számára – a szerelmi szolgaság állapotából való kitörés fiktív lehetőségét. A „ne hajoljon máshoz, / légyen igaz hozzám, mint hív szolgájához” sorok a gyűrű és a gyémánt meg nem hajlítható kapcsolatát az *igazság* fogalmával kötik össze. Az idézett részlet a versszöveg más soraira utal vissza: „így ő sem hajlandó, / tökéletes szívó, igen igazmondó”. A gyémánt jellemzőiből az ismétlés segítségével kiemelt tulajdonság, a *meghajlíthatatlanság* (megronthatatlanság) és a vele párhuzamosan feltüntetett érték, vagyis az *igazmondás* (igazságosság) a foglalat jelentéskörébe integrálódik, s annak legjelentősebb elemévé válik.

A *gyűrű* szó jelentésköre annak érdekében, hogy a beszélő és a hölgy állapotát, valamint az ideális szerelmi kapcsolatot le tudja írni, a karika önmagába fordulásából, a gyémánt megtörhetetlenségéből és a foglalat stabilitásából kiindulva a végtelenség, a megronthatatlanság és az igazságosság képzetével bővül. S ha a bemutatott érvek alapján elfogadjuk, hogy a gyűrű a költemény egy másik metaforikus szintjén magával a versszöveggel azonosul, akkor indokolt a végtelenség és a megronthatatlanság fogalmát, illetve az igazmondás erényét a költészet mint olyan jellemzésének is tekinteni.

¹⁶ A szerelmes versek petrarkizáló és platonizáló jellegéről lásd KLANICZAY Tibor, *A szerelem költője* = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Szeged, 1997, 152–157; BÁN Imre, *Balassi Bálint platonizmusa* = B. I., *Eszmék és stílusok*, Bp., 1976, 122–139.

¹⁷ A virágénekekről és a *fin'amors*-ideológiáról lásd GERÉZDI Rabán, *A virágének* = G. R., *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., 1962, 266–303; HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., 1982, 214–262.